

СУЧАСНИЙ ЛІТПОТІК

УДК 821.161.2.09

ВЕРТИПОРОХ Оксана Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української літератури
та компаративістики Черкаського
національного університету
ім. Б. Хмельницького
e-mail: vertuporoh@i.ua

**«ЕНДШПІЛЬ АДОЛЬФО АБО ТРОЯНДА ДЛЯ ЛІЗИ» ТАНІ МАЛЯРЧУК:
ПСИХОАНАЛІТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ**

У статті здійснено аналіз індивідуальної психобіографії як моделі самоусвідомлення жінки в романі української письменниці Тані Малярчук, досліджено семантику жіночої психології, котра спрямовується на аналітичне та інтуїтивне осягнення особистості. Акцентовано на специфіці психологічного дискурсу роману, його оригінальності та актуальності, адже основою роману є відродження жіночої свідомості через осмислення власне позасвідомого «я», його комплексів і страхів.

Доведено, що авторська рефлексія письменниці над жіночою екзистенцією однозначно розгортається через важливий психоаналітичний аспект — самоусвідомлення моделює процес вивільнення жіночого «я» зі стереотипної свідомості, із родинної травми. Так за допомогою художнього тексту авторка намагається «замовити», прокласти шлях до справжньої жіночої екзистенції. Детально досліджено жіночі образи роману, зокрема, акцентовано на джерелах істерії, суїциду, інтуїції, а також над причинами і риторикою невротичного страху, поступовому самоусвідомленні героїні. Аналізується авторська настанова на внутрішньо психологічних чинниках, а відтак психологічному саморозвитку героїні. Вказано на те, що ідейно-тематичний аспект роману можна розглядати як розгортання різноманітних проблем: проблем любові, зради, екзистенційних мотивів, жіночого буття, проблеми становлення жіночого «я», колективного позасвідомого тощо. Досліджується така позиція авторки роману, що жіноче буття існує задля тотального самоусвідомлення, духовного саморозвитку, тобто основою реалістичного, об'єктивного аналізу-рефлексії стає жіноча душа і Таня Малярчук заохочує читача до пізнання жіночого психотипу в тій проекції, яку сама створює і пропонує.

Ключові слова: *авторрефлексія; автобіографічність; самоусвідомлення; самопізнання; автокомунікативність; індивідуальне буття; тендерна самоідентифікація; внутрішній монолог.*

Постановка проблеми. Необхідність прочитання не тільки класики, але й сучасного письменства за допомогою новітніх інтерпретаційних стратегій ініціює увагу науковців до нових імен. Значна частина досліджень традиційно присвячена вивченню творчості письменників-класиків, натомість доробок багатьох талановитих прозаїків-сучасників і досі залишається за межами наукової уваги. Переосмислення літературного канону, вироблення нової концепції розвитку української літератури ХХІ століття є актуальною потребою сучасного українського літературознавства. Аналітичне вивчення творчості сучасних письменників суттєво доповнює, а почасти й змінює традиційні погляди на літературне життя кінця ХХ — початку ХХІ століття. Серед когорти талановитих митців художнього слова сучасності виокремлюється творча постать Тані Малярчук, авторки п'яти збірок короткої прози та романів. Письменниця друкувалася в часописах «Березіль», «Четвер», «Критика». Її оповідання й есе перекладені польською, румунською, німецькою, англійською, російською та білоруською мовами. В австрійському видавництві «Residenz» вийшли дві книжки в перекладі на німецьку («Говорити», 2009 р., «Біографія випадкового чуда», 2013 р.). Відзначена премією «Kristal Vilenica 2013» (Словенія) за оповідання «Жінка і її риба». У 2003 році книжку Тані Малярчук «Ендшпіль Адольфо або Троянда для Лізи» класик Павло Загребельний висував

на Шевченківську премію. Оповідання Тані Малярчук «Я і моя священна корова» було включене до збірки «Найкраща європейська проза – 2013», виданої в США, а у престижному віденському видавництві Residenz Verlag восени 2013 вийшов німецькою мовою роман «Біографія випадкового чуда». 13 грудня 2013 відбулася церемонія нагородження Літературної премії імені Джозефа Конрада-Коженівського, котру в царині літератури отримала Таня Малярчук. Найновіший роман письменниці «Забуття» став переможцем літературної премії «Книга року ВВС» у 2016 році [1].

Творчість Тані Малярчук цікава складною темою пошуку жінкою власної сутності, читаючи про яку, можна ознайомитись з усіма психологічними проблемами сучасників. Її прозу можна охарактеризувати за всіма канонами художності: органічність, єдність змісту і форми, цілісність, оригінальність, творча свобода, відчуття міри й смаку, у центрі якої – тема жіночого буття. Формування особистості, усі стадії психологічних конфліктів, протест і бунт супроти традиційних норм перетворюється в текстах письменниці на психоаналітичний дискурс жіночого самоусвідомлення. Власний біографічний досвід стає в тексті вдячним матеріалом для психоінтерпретації жіночої душі, її онтогенезу, аналізу позасвідомого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий доробок письменниці, як і більшості представників сучасної вітчизняної літератури, залишається на сьогодні поза увагою дослідників, єдиним джерелом для аналізу є відгуки, рецензії, матеріали Інтернет-форумів. Почасти про творчість письменниці згадують у своїх працях Р. Харчук [1], Я. Поліщук [2], Я. Голобородько [3], С. Жила [4]. Так, у посібнику Роксани Харчук «Сучасна українська проза: Постмодерний період» (2008) подана інформація про життєвий і творчий шлях письменниці, художні особливості її перших творів, детально проаналізовано збірку «Згори вниз. Книга страхів» [1]. Світлана Жила у посібнику «Художній світ сучасної української літератури» (2017) студіює збірку письменниці «Звірослов», акцентуючи при цьому на рисах сюрреалізму та постмодернізму, визначаючи специфіку авторського стилю і світоглядну концепцію Т.Малярчук загалом [4].

У часописах та періодичних виданнях «Без цензури», «Високий замок», «Український журнал», «Українська літературна газета», «Українська правда», «Zaxid.net» автори рецензій відзначають популярність прози Тані Малярчук, її європейськість і актуальність [5; 6; 7].

А тому доцільність аналітичних студій щодо прози Тані Малярчук, зокрема психологічної проблематики та художніх особливостей, її художнього мислення загалом продиктована необхідністю осмислення в прозі авторки взаємозв'язку людини й світу, моделі світу крізь призму психоаналітичної теорії, проблеми самотності героїв, концепції любові, зради тощо.

Мета статті – дослідити специфіку художнього відображення жіночого самоусвідомлення та творчу психологію в книзі «Ендішпіль Адольфо або Троянда для Лізи» (2004) з погляду психоаналітичних концепцій.

Виклад основного матеріалу. «Ендішпіль Адольфо або Троянда для Лізи» своїми формальними принадами й смисловим тонусом є цілком репрезентативною для першої книжки і всотала молодечий, навіть по-юному експериментальний дух письменниці» [3], – відзначив Ярослав Голобородько. Назва збірки є контамінацією назв текстів, що до неї ввійшли, – «Троянди Адольфо» й «Ендішпілю для Лізи». Спочатку Таня Малярчук презентувала художній експеримент (інверсія заголовків) переважно у вимірі зовнішніх атрибутів: форми, стилістики, потреби об'єднати два тексти в одній книзі, котрі побудовані на самоспостереженнях та рефлексіях головної героїні. Оповідь героїні, яка самоідентифікує себе як Барбару, ніж як Варвару, є нескінченною колекцією із вражень, самоспостережень, рефлексувань, що вони час від часу переходять у самоуявлювання й дофантазування. У такий спосіб авторка долучається до основної тенденції розвитку сучасної жіночої прози – осмислення буття жінки, дослідження її психотипу, всіх можливих способів її самореалізації.

У сучасній літературі набувають актуального значення погляди та стереотипи щодо ролі та призначення жінки, значення її самоідентифікації, тобто автобіографічності, яка за словами Тані Малярчук, властива не лише молодій українській прозі, а й сучасній світовій літературі загалом, стає досить популярною. Як зазначає письменниця, в українській літературі немає іншої альтернативи окрім, як писати про себе, в час, коли вже все відомо. Відбувається повне заперечення мовленнєвих стереотипів та умовностей, що призводить до особливого, неофіційного, вільного підходу до дійсності, породжується специфічна відвертість мовлення, яка і є конститутивною рисою сучасної жіночої прози. Як говорила в своєму інтерв'ю Таня Малярчук, «...щодо «нової української жіночої прози» – очевидно, змінилися часи і змінилась потреба. Легковажні, жіночні, юні образи подорослішали» [5]. Жіноча прозова інтенція, як певний задум, ніби змушує реальний об'єкт, митця говорити і виражати себе через створювані знакові системи, різні конструкції подібно сповіді, поясненню, свідченню, визнанню або запереченню, симпатії чи антипатії тощо. Таким чином твір вступає в безкінечний діалог як процес взаємодії однієї людини з іншою, зі світом загалом.

Таня Малярчук зазначає, що вона пише «страшно автобіографічно. Але інакше бути не може. Зараз важливе лише те, що автобіографічне, суб'єктивне, індивідуальне, своє, як там ще, навіть якщо воно й подібне до решти. Бо мені, наприклад, було би байдуже до «негрів, які голодують по обидва боки Нілу», абсолютно байдуже. Але якби голодний негр написав мені, як дуже він голодний, і що саме він голодний, а не всі, то тоді я би гірко плакала над його тяжкою долею. Важливо, щоб конкретна жива людина говорила щось іншій конкретній живій людині» [8]. Героїні Малярчук, – в основному, – молоді дівчата. За словами В. Балдинюк, «автора на цьому етапі творчості не цікавлять герої з розвиненою сексуальністю, зі зрілими стосунками, продуманими або хоча б логічними вчинками. Їй цікавіше акцентувати увагу на періоді ініціації...» [9]. Тобто молода письменниця фактично подає художній світ своєї прози через призму власного, конкретизованого статтю й віком, бачення.

Як зазначає Михайло Бриних у статті «Як Таня Малярчук не з'їла собаки», що її покликання – бути екзальтованою казкаркою [6]. Проте прозі Т. Малярчук також притаманна пристрасть до зображення власного негативного досвіду, вона теж намагається «проспівати черговий псалом ще одному «втраченому поколінню» хай без сатири, дешевого епатажу, а за допомогою романтичного фентезі, сюрреалізму й частково пародії» [1, 207]. Власний біографічний досвід стає основою роману Тані Малярчук, зміщуючи таким чином акценти із соціального, колективного «я» на індивідуальне «я», котре в постійних пошуках власного коду ідентичності та актуалізації тотального самопізнання.

Зазначимо, що в повістях Т. Малярчук рефлексія є виразно жіночою, а точніше, інфантильно-жіночою. У «Троянді Адольфо» автокомунікативність не є ознакою конфлікту з довколишнім світом, а швидше демонструє спосіб існування у світі, що полягає в граничній інтеріоризації феноменів буття. В «Ендшпілі для Лізи» внутрішній світ героїні-нараторки – як мушля, в яку вона ховається від оточення: «Добре, думала я, якщо є куди сховатись у разі чийогось приходу, добре вміти майстерно приховувати себе від інших, узагалі добре вміти ховатися» [11, 84]. Така специфіка агресивної автокомунікації та авторефлексії зумовлена особливим відносно інших творів авторки співвідношенням у творі події й осмислення: основним змістом твору є реальна життєва подія – розлука Лізи з коханим.

Спостерігаємо загалом, що авторефлексія творів Т. Малярчук лежить на межі раціонального й інтуїтивного досвіду. Її текст є акцентованим індивідуальним «Я» крізь призму Іншого – іншої жінки, родини, чоловіка. Одним із способів світогляду авторки є переживання й аналіз власної психології, хворобливого стану, дитячих комплексів і страхів: «Всі звуки нічного пансіонату долітають до неї з її ж власного горла» [11, 16]. А тому зацікавленість читача при сприйнятті твору Т. Малярчук виникає не від

динамічності описаних зовнішніх подій, а від споглядання внутрішнього світу жінки через «потік позасвідомого».

Важливим рівнем вияву проблеми самоідентифікації героїні-нараторки є також родинний контекст, колективне позасвідоме. У цій площині спостерігаємо різні варіанти співвіднесення героїні із власною родиною: від оцінки себе як носія генетичної спадщини («Троянда Адольфо») до тотального заперечення зв'язків між собою й родом («Ендшпіль для Лізи»). Зокрема, в першому варіанті прадавні події колективного позасвідомого носять характер певної відправної точки в рефлексіях героїні. «Груба Марія вмерла тієї ж грудневої суботи якої одружувалися діти Ядзі й Васи́лини – а рівно через дев'ять місяців не більше і не менше народилась я» [11, 78], – так закінчується твір. Але навіть за умов такої злитості з родинним міфом героїня на початку твору, як аксіому, виголошує своє право на самоозначення: «так [Барбара] себе називаєш тільки ти і ніхто інший тому вже дивним чином виокремлюєшся з усіх у своєму житті і знаєш про це» [11, 6]. В «Ендшпілі для Лізи» родина головної героїні (а саме жіноча її частина – мати й сестра) виступає категорично проти її кохання до одруженого чоловіка. Причини цього вкорінені у власній неспроможності цих жінок бути привабливими для своїх чоловіків і їх підсвідомому ототожненні Лізи з архетипом загрозової для їхніх шлюбів жінки-розлучниці. За словами О. Северин, «посягнувши на одруженого чоловіка, негідниця тим самим перетворилася на їхню ймовірну суперницю, на істоту з протилежного табору» [12].

Текст «Ендшпіль для Лізи» Тані Мальярчук, по суті, не має сюжету як такого. Швидше за все, це спроба через незначну кількість ситуацій з'ясувати, що ж є любовні стосунки між сучасним (одруженим) чоловіком та жінкою, роль родини і оточення в розвитку цих стосунків. За словами Р. Харчук, «здається, що це — автобіографічний твір. Цього факту не змінює навіть та обставина, що оповідь ведеться від третьої особи, головної героїні Лізи, яка закохалася в одруженого чоловіка» [11, 231]. Повість «Ендшпіль для Лізи», хоча й присвячена історії нещасливого кохання головної героїні, для якої гра скінчилася, є водночас і родинною сагою, точніше, мінус-сагою, в якій домінують ненависть і нерозуміння, а не любов [1].

Як бачимо з тексту, основою стосунків із дорослим чоловіком стане бажання знайти заміну батька, тому що батько, за психоаналітичною теорією, є найпершим і найбільш звичним зразком чоловіка стосовно якого формуються базові установки статево-рольової поведінки [13]. Неподоланий едипів комплекс, обожнення, а потім ненависть до агресивного батька уже із самого початку руйнують цілісну психіку героїні, виробляючи в неї комплекси і страхи, через що поведінку Лізи досить часто важко зрозуміти, оскільки вона позначена емоційними, інстинктивними вчинками. У дитинстві Лізі не вистачало чуйності і лагідності батька («Татові тоді було все байдуже. І мама, і робота, і гроші, і життєве призначення» [11, 330], «він не любить мене, і я так само – а могла б, я це розумію вже зараз, що цілком широко і віддано могла б його любити, якби десь в далекому дитинстві одного разу інакше подивилася йому в очі, сказала щось інше, аніж сказала» [11, 321]), який би висловлював своє захоплення красою та ніжністю маленької донечки, її подібністю з мамою, що підтримувало б гордість і самоповагу дівчинки, сприяло б її ідентифікації з жіночими образами.

Згодом батьківське небажання займатися вихованням дочки призвело до бажання мати чоловіка старшого віку, який би його замінив, на якого можна покластися («Я виговорила тебе вимовила, огорнула твою блаженну суть в цитати і сентенції, народила тебе зі свого приреченого на зсихання мозку» [11, 335]). І саме через ці стосунки приводять Лізу до повного відчаю, адже він має родину і вона всього лише коханка. Він не покине родину, і це викликає в Лізі розчарування, депресію, меланхолію («Я ніколи не вибачила б йому, якби він раптом перестав мене любити» [11, 335]). Їй усе байдуже, усе її життя постало перед нею як смутна, прожита картинка («Часто незалежно від себе згадую своє життя вже прожитим» [11, 320]). Ліза розуміє, що він ніколи не буде з нею назавжди, але в покорі «складає свої крила йому до ніг». Саме тут і

виявляється слабкість Лізи, яка позбавлена можливості вирішувати свої проблеми, має дитячі комплекси і страхи, деструктивну родинну історію, через що і хоче покінчити життя самогубством: «Тоді я накладу на себе руки. ...може розітну вени на руках – мене чомусь зараз страшенно цікавлять руки» [11, 338]. І тут недаремно авторка часто акцентує увагу на руках, на перерізаних венах. Ліза цілує сестру Інну в руку, постійними є такі сентенції – «пахнуть руки», «сильні руки», «торкаєшся своїх рук», «рука твоя стиснення до посиніння», «мамина рука». Рука – це поширений в багатьох культурах символ влади, господарювання; відображає силу, вірність. Відображення образу руки використовується для вираження довіри, дружби, відданості і покровительства. У творі рука, як символ влади над чоловіком, над батьками, але водночас і втрата цієї влади: відрубана січкаркою рука, «зап'ястя відчленованої від решти руки», «відрубаний палець» («члени мого тіла покояться в різних кутках кімнати – однак я слідкую тільки за руками. Щоб були дві» [11, 356]) означає втрату цілісної суб'єктивності, абсолютне розщеплення власного «Я» на окремі частини, розпорошені між родинною колізією і любовними переживаннями героїні.

У розрізі проблеми любовного трикутника обов'язково виникає тема подружньої зради. Авторка втілює таку ідею: зрада чоловіка не така небезпечна, оскільки в більшості випадків при зв'язках на стороні чоловік не йде до коханки, не прагне створити нову сім'ю. А в жіночій зраді в першу чергу спрацьовує любов, емоції до нового партнера, це набагато частіше призводить до руйнування сім'ї. Так і герої твору «Ендшпіль для Лізи», в якому зраджує одружений чоловік, що зустрічається з Лізою та сам батько Лізи, який одного разу зрадив її матері. Отож, зрада батька також мала вплив на світогляд Лізи, адже діти болісно переживають сварки і непорозуміння батьків. При цьому Таня Малярчук виявила себе не тільки як «екзальтована казкарка» (М. Бриних), а й як цілком вправна письменниця-реалістка, зокрема, зображуючи сцену жорстокої розправи родичів над Лізою, з якої брутально вибивають любов у тісній кухні: «Я вас прошу, бийте куди завгодно, навіть в груди, тільки не в голову. В голову я виношую дітей, яких повинен з'їсти Хронос» [11, 322]. Такою ж безуспішною виявляється й апеляція Лізи до полігамії: «Невже двох жінок забагато на одне життя? Невже тільки перша має право з тобою зістарітись?» [11, 323]. Найкардинальнішим, проте, є питання: «Синці минуть, і любов мине, але що робити із зараз і завтра?» [11, 323]. Ліза, «людина без властивостей» («Проблема людини без властивостей полягає в тому, що вона зачасто і забагато себе усвідомлює. Кожної секунди вона знає, якої саме властивості їй не вистачає в цей момент» [11, 354]), наважується на самогубство. Проте, охоплена дитячими спогадами про хворобу, видом чоловіка, якому відрізало січкаркою руку, героїня переживає кризову ніч і залишається жити [1].

Отже, у повісті Т. Малярчук маємо справу з драмою, а не трагедією, зворушливою і правдивою розповіддю про заборонену любов, про самотність і терпіння, про відчуття нещасності й покинутості, про неможливість співчуття й розуміння [7].

Авторка помітно акцентує увагу ще на одній деталі – на волоссі «те, що робить жінку невірноваженою і одночасно рятує від радикального рішення» [11, 335]. Ліза розуміє, що «волосся – це метафора минулого, яке завжди з тобою ...і чим довше волосся – тим більший відрізок власного життя жінка за собою волочить» [11, 336] і намагається позбутися його, щоб спогади про минуле і про стосунки з цим чоловіком назавжди зникли з її життя. У цьому й виявляється слабкість, страхи та інфантильність Лізи, яка не може перебороти те, що з нею відбувається («[жінка] належить тому, що вона пережила і куди підсвідомо прагне повернутися з теперішнього» [11, 336]). Вона намагається створити в собі щось нове, створити і пояснити самій собі те, що постійно викликає роздуми і тривогу. Втрату волосся вона також пов'язує із самогубством і з тим, що вкінці-кінців усе прийде до фатального безвихідного завершення: «Якщо жінка не відтинає волосся, то перетинає вени – та чи так» [11, 336].

Бачимо, що Ліза ховається в собі, у своєму світі, і не від когось, а, перш за все, від самої себе. Її несвобода виражається не лише зовнішнім чинником (перебування лише в квартирі), а вона виражена внутрішньою несвободою, що спричинена її самотністю, небажанням когось бачити [див.14]. «Неприсмно, коли хтось бачить тебе частіше, ніж би ти хотіла» – відзначає героїня [11, 316]). Хоча для батька Лізи «свобода – це список обов'язків» [11, 331].

Потрібно відзначити, що гендерна деконструкція та деієрархія перебувають в основі сюжетобудови твору, адже Ліза і її родина не належать до тих, хто визнають стереотипи поведінки, правила і норми, адже їх родина не є зразковою. Секрети, зради, непорозуміння, знущання, зневага саме це призводить до руйнування родинних стосунків («Завжди боялася одного тільки побиття і більше нічого, ані крику, ані дорікань, ані молінь, ані зневаги» [11, с. 321]).

Т.Малярчук повсякчас у творі намагається довести, що сучасній жінці властивий складний внутрішній світ, і тому роздвоєність Лізи виявляється в таких аспектах: психологічний – внутрішнє протистояння сильної і слабкої (лише сильна духом людина може покінчити життя самогубством, але в той же час і слабка, адже не може протистояти труднощам життя «я накладу на себе руки» [11, с. 338]), соціальний аспект – боротьба активної і пасивної життєвої позиції (в неї є бажання щось змінити у своєму житті, проте вона так нічого і не змінює).

Важливо також наголосити на снах головної героїні Лізи, які мають важливе психоаналітичне трактування. Одним із них є її сон про Гімалаї: «я стояла по коліна в снігу, споряджена наплічником, тепло одягнена, в рукавицях і шапці, і озирала ландшафт, серед якого перебуваю. І так стоячи, протягом сну, я поволі усвідомлювала, що потрапила саме в Гімалаї» [11, 354], сама героїня трактує «як попередження», а «Гімалаї – це, можливо, архетип земного очікування. Своєрідне сходження душі над тілом» [11, 354]. А от те, що Ліза стоїть по коліна в снігу, означає, що дуже скоро оточення оцінить її за заслугами [див.: 15]. Також важливо розглянути сон, в якому Лізі сниться «велетенська оранжерея-лабіринт з силою силенною дивовижних рослин. Я блукала коридорами квітів, зовсім гола, і дивилася у височенні вікна кудись углиб» [11, с. 355], то лабіринт, за сонником З.Фрейда [15], передбачає багато приємного в житті, ця людина знайде вирішення важкої проблеми. Проте бачити себе оголеною уві сні – до конфліктів і нерозумних вчинків. Отож, можна сказати, що героїня перебуває на межі певного життєвого конфлікту, а також на межі актуалізації переживань власного «я» і намагання вирішити певні проблеми.

Загальним баченням жіночої суб'єктивності у психоаналізі З. Фрейда було аналіз її крізь призму істерії. Психоаналітична стратегія в такій інтерпретації полягала в тому, щоб зрозуміти «жіночу сутність» істерички, приховану за багатьма постійно змінюваними станами, які шокували чоловіка своєю непередбачуваністю, тобто зазирнути за ту межу, яка традиційно відокремлювала жіночу суб'єктивність від чоловічої [13]. «Я думаю, що наступає таке завтра, коли жінка одержує невід'ємне право на істерію» [11, 323].

Отже, аналіз першої повісті книги Тані Малярчук дозволив з'ясувати, що функція суб'єкту оповіді в їх творах покладається переважно на жінку, якій притаманний специфічний погляд на світ, що дозволяє їй осмислити перебування в цьому світі. Психологія стосунків чоловіка і жінки є темою, яку сміливо можна вважати однією з найбільш важливих і болючих тем у сучасному прозописі. Тому незадоволення, неспівпадіння в очікуваннях, незадоволеність потреб в стосунках чоловіка і жінки, жінки і жінки, жінки і її родини переживаються достатньо болісно, особливо жінками і саме тому Ліза перебуває в складній психологічній ситуації. При аналізі проблематики і важливих художніх деталей, які допомагають повніше розкрити образ Лізи, потрібно відзначити, що жіноча суб'єктивність твору виражена крізь призму істерії, агресії, невпевненості, пасивності, бажань суїциду.

У другій повісті «Ендшпіль для Лізи», як відзначає Р.Харчук, авторка не ставить питання любові так радикально, як у першій «Троянда Адольфо». Ця повість тяжіє до традиційних канонів прозописма. Тут чимало ліричних відступів: про голубий комбінезон, що ним тішилася Ліза в дитинстві, про дитячий садок, друга Мар'яна й виховательку, котра нагадувала маму маленького гіпопотамчика; про батька, у житті якого були коханки, але він лишився у сім'ї (до речі, Ліза за це його зневажає); про заздрість і любов до старшої сестри Інни з боку молодшої Лізи; маму, якій болить дорослішання меншої доньки. Лізу з її забороненим коханням ніхто в родині не розуміє: ані мама, ані тато, ані сестра [1].

Можна простежити, що в повісті «Ендшпіль для Лізи» важливою є художня репрезентація розвитку і подолання едіпового комплексу. Батьківський образ у повісті фіксується як перверсивний та істеричний, неспроможним бачити в доньці жінку, котра формується, росте, закохується. Можна навіть говорити, що йдеться про психологію заляканого бажання, тобто відбувається мутація еротичності в атмосфері материнсько-батьківського пригнічення. «Чоловік є завжди лише, так сказати, заступником, але ніколи не «справжнім», – відзначає З. Фройд, – першим має право на любов жінки інший, в типових випадках – батько; чоловік в найкращому разі, – другим. Все залежить від того, наскільки інтенсивна ця фіксація і як вона утримується для того, щоб заступник був відхилений, як незадовільний» [13, 70]. Однак пояснення природи батьківства з позицій класичного психоаналізу не є загальновизнаним. Наприклад, М.Кляйн не надає особливого значення батькові, а навпаки, робить матір єдиною реальною силою для дитини, яка розвивається. Батько підтримує матір, що дає їй змогу зосереджувати увагу на вихованні дитини. Тому головна функція батька – не визначення меж, а створення умов для діяльності матері [16]. Відтак можна зосередитися на явному змісті творчості Тані, у повісті вона описує поведінку батька до героїні Лізи як жорстоку, егоцентричну, що спричинено впливом на внутрішній світ жінки: «Завжди боялася чужої агресії і найперше – з боку тата. Я знала, коли була недолугою замкненою дівчинкою, що він будь-якої миті може ні з того ні з сього вдарити мене в лице» [11, 330]. Неподоланий едіпів комплекс, обожнення, а потім ненависть до агресивного батька уже із самого початку руйнують цілісну психіку героїні, виробляючи в неї комплекси і страхи.

Основою подальших стосунків із чоловіками головної героїні стане необхідність знайти «замінника» батька, через що поведінку Лізи досить часто важко зрозуміти, оскільки вона часто позначена емоційними, інстинктивними вчинками. Символізація жіночого самоаналізу в повісті «Ендшпіль для Лізи» супроводжується певним інтуїтивним прозрінням: «Ми обоє тепер герої: ти – втечі, а я терпіння» [11, 323]. У цій талановитій імітації з'являється страх: «Жінки смішні, бо панічно бояться самотності. Але цей страх, очевидно, пов'язаний з їхньою фізичною слабкістю» [11, 328]. Страх перед реальною самотністю компенсується духовною спрагою знання, що супроводжується трансцендентною самотністю і постає важливою умовою містичної світобудови, а також через свою незбагненну сутність страх активізує суїцидні мотиви, але вони у потоці нестримної жадоби життя театралізовано омовлюються: «Сьогодні минуло два тижні, як я перестала боятися самотності. В цьому мені допоміг ти. Покинувши мене» [11, 331]. Із жіночої глибинної психології виринають також різноманітні перверсії, що проявляються у певному збоченні: «Зараз я спеціально походжаю квартирою в самій близьні, іноді мимохідь оголюючись до пояса, кидаю дотепи, бачачи, як це по-руйнівному впливає на маму» [11, 333] і характеризують найперше ненависть-агресію до емоційного материнського світу (зрозуміло, що ненависне з позицій фрейдівського психоаналізу завжди осміюється, таким чином отримується символічна перемога над об'єктом) через неподолану едіповість. Показна тілесність таким чином виявляє слабкість психіки суб'єкта, глибинну закомплексованість.

Головна героїня переживає позицію символічного бунту. Авторитарний контроль з боку матері породжує істеричний бунт доньки як бажання порушувати родинну традицію,

моральний закон: «Якби мама могла, вона одягнула б на мене гамівну сорочку і прив'язала б мої ноги до ліжка, тільки щоб могли абсолютно мене контролювати» [11, 332]. Переживання Лізою власного внутрішнього конфлікту, посиленого дитячими комплексами, відчуженістю й сильною несвідомою закоханістю робить текст авторки сюрреалістичною історією самотньої жіночої «драматургії». Також у повісті домінує мовна самотність – наслідок трагедії непорозуміння, адже майже всі сцени у творі описані таким чином, що мовний потік, потік спілкування, майже відсутній, а коли персонажі все ж наважуються на діалог, то такий діалог завжди містить конфліктність різних світів його мовників. Діалоги не приносять втіхи чи надії на подолання самотності, вони навпаки підсилюють відокремленість людей, демонструють, що ця відокремленість дійшла до того, що мовне спілкування є низкою алогізмів, утаємничених кодів, фантасмагорій плану сприйняття тощо: «Добре, думала я, якщо є куди сховатись у разі чийогось приходу, добре вміти майстерно приховувати себе від інших» [11, 316]. Героїня Ліза також стикається із проблемою непорозуміння з батьками через стосунки з дорослим одруженим чоловіком: «Дружина – не Бог – вона вибачить все» [11, 320]. Ліза чекає батьківського покарання, боячись «...одного тільки побиття і більше нічого», уже зрікшись свого кохання. Діалог молодій жінки з батьками – це насамперед діалог зі споконвічними стереотипами патріархального українського суспільства, коли спрацьовують маркери-стереотипи. Тому батьки її не розуміють і виявляють свою агресію: «Ми все знаємо, що ти волочишся з одруженим чоловіком, в нього є жінка і дитина, – і на цьому несподівано, як то завжди буває, коли тебе б'ють, б'є мене в праву щоку. Я відхиляюся, а мама називає мене сукою, й собі гупає мене коліном в спину» [11, 322]. Агресія з боку матері руйнує будь-яке уявлення в Лізи про власне повноцінне існування.

За Е.Фроммом більш складний вид невротичного порушення у любові, заснованого на іншому виді батьківської ситуації, має місце тоді, коли батьки не люблять один одного, але занадто стримані, щоб сваритися чи виявляти зовні які-небудь знаки невдоволення [див.: 14]: «...тата прийшов і сказав, що кохає іншу... і хотів би далі бути з нею. Моя мама стрепенулась, прикликала на підмогу свекруху, і та успішно залагодила справу, погрожуючи татові прокляттям» [11, 328]. Відчуженість не дозволяє їм бути мимовільними у своїх стосунках з дитиною. Маленька дівчинка живе в атмосфері «коректності», ця атмосфера не допускає близького контакту з батьком чи матір'ю, і, отже, дівчинка виявляється позбавленою можливості вирішувати свої проблеми і живе з різними фобіями. Вона ніколи не знає, що батьки відчують або думають; в цій атмосфері завжди присутній елемент невизначеності та таємничості. У результаті дівчинка йде у свій власний світ, в мрії наяву, залишається відстороненою і зберігає цю ж установку в своїх пізніших любовних стосунках. Формування жінки в «жалюгідній безмужній колонії» несе таку саму небезпеку, як і формування чоловіка в ситуації – без батька: авторитарний контроль з боку несвідомої себе матері породжує істеричний бунт доньки як бажання порушувати «родинну традицію залізобетонної порядності» («Я бачу, що моя мама вміє дуже добре битись, навіть в тата це не виходить так досконало. Вона вправно заламує руки, ніби гілка дерева, і я на весь голос починаю ридати. Відчуваю, що нема кари на мою теперішню правду. Нема такого делейта, щоб стерти один мій сльиз») [11, 323]).

Акцентуємо на тому, що з погляду психоаналізу під впливом сценарію дитинства у незрілих жінок формуються духовні потреби, які не відповідають їх природі, і так само помилкове, дисгармонійне ставлення до чоловіків. Від таких протиріч з'являються проблеми у стосунках, неврози, внутрішні конфлікти, психосоматичні захворювання, психологічний травматизм. Помилкові духовні потреби заважають жінці вивчати чоловіка, його потреби на власному досвіді. Вони сильно обмежують її поведінку і погляди на життя [16].

Повертаючись до жіночої прозової інтенції, треба зазначити, що письменниця все частіше звертається до образу жінки, яка з тих чи інших причин не може стати матір'ю, іноді прагнучи материнства понад усе, або свідомо відмовляючись від цієї ролі. Найпоширеніша трагедія жінки, що прагне стати матір'ю, пов'язана з відсутністю

партнера/коханого, з яким вона хотіла б створити сім'ю і від якого може народити дітей, відчуття тотальної самотності людини у світі, або небажання мати дітей, як героїня Ліза: «не хочу мати дітей», причиною чого є те, що «в мені нічого не може народитися, окрім Бога» [11, 318]. Істерія і мазохізм («зап'ястя відчленованої від решти руки» [11, 323], прагнення покінчити з життям («...я накладу на себе руки» [11, 338] тощо) Лізи працюють на основі перепадів від ніжності, ліризму («Я складаю свої крила тобі до ніг» [11, 323]) до агресії, ненависті, нігілізму та цинізму (її вміння прикидатися мертвою «...краще за будь-що мені вдавалося прикидатися мертвою» [11, 347]).

Героїня Ліза веде свій діалог зі світом з метою усвідомлення, віднайдення, ідентифікації та самоідентифікації («Я дивлюсь на своє дитинство збоку, з точки зору себе дорослої, а ще гірше – з точки зору якоїсь іншої дорослої людини. Це, напевно, один з вікових варіантів відчуття марності, бо зараз я також дивлюся на себе збоку – з точки зору людини, яка вже померла» [11, 349]), розуміння чи порозуміння («Коли виходиш з берегів власного інтиму. Очевидно, є безліч подій, випадків і ситуацій, після яких дорога назад вже не має сенсу. Треба мовчати і уважно спостерігати за наслідками. Придивлятися. Можливо, моє падіння не таке вже й страшне, можливо, це не я впала, а світ піднявся вище свого звичайного рівня» [11, 324]), ствердження чи заперечення, набуття нового значення в новій реальності.

Крім того у тексті, на нашу думку, проявляється естетика інфантилізму на основі бунту проти морального закону, зневаги до батьків загалом. Якщо загальноприйнятим у психоаналізі є те, що від батька – моральний закон і любов, а від матері – інстинкт, то у Т. Малярчук стирається розрізнення матиної та батькової дочок, що і є порушенням коду [16, 460]. Ліза не приймає слова батьків як належне через їхнє виховання: «Я була фальшивою дитиною, яка усвідомлює себе дитиною, яка знає, як це, бути нею» [11, 349]. Ми бачимо жінку, яка тільки починає усвідомлюватись «треба терміново починати нове життя... ніяких пестошів і пустошів, бо інакше знову доведеться цілу ніч дивитися собі в очі» [11, 314], оскільки провокує оточення до абсолютизації сексуальності, тілесності. На першому плані – імпульси несвідомого, а тому акцентованими стають самотність, психічна хвороба, відчуженість, потяг до самогубства. Тобто Ліза перебуває на шляху до зрілої жіночності, вона хоче самостверджуватись: «Іноді мені хочеться стати такою, як раніше, я навіть відчуваю бажання бути іншою» [11, 353]. Стосунки з батьками, з дорослим чоловіком, непорозуміння з сестрою, неподоланий едіпів комплекс, суїцидальні моменти свідчать про невідбуту, недосформовану жіночність, що постає на основі невіднайденості власного Я і поступового шляху до самоусвідомлення.

Книга Тані Малярчук «Ендшпіль Адольфо або Троянда для Лізи» (2004 р.) – це твір про історію дорослішання та набування самоідентичності через раціональну й емоційну рефлексію дівчини. З одного боку, перед нами постає опис інфантильної підліткової фази особистості, а з іншого боку, репрезентується глибинна рефлексія набування самоідентичності жінки, подолання нею стереотипної свідомості й послідовне формування власної чіткої життєвої позиції. Як і характерно для сучасної жіночої прози, а саме таким є досліджуваний твір, це – любовно-психологічна драма, написана з життєвої позиції молодої жінки.

Висновки. Проаналізувавши книгу сучасної української письменниці, варто окреслити такі риси її індивідуального стилю, як тотальна рефлексія, індивідуальне самоусвідомлення, роздвоєність між романтичними пориваннями і буденністю, внутрішня дисгармонійність. Увага наголошується на активному вольовому началі героїні, яка прагне до самоусвідомлення. Аналіз повістей Тані Малярчук також дозволив з'ясувати, що функція суб'єкту оповіді у творах покладається переважно на жінку, якій притаманний специфічний погляд на світ, що дозволяє їй осмислити власне перебування в ньому. Психологія родинних стосунків, стосунків чоловіка і жінки є темами, які сміливо можна вважати одними з найбільш важливих і болючих тем сучасності. Тому незадоволення, неспівпадіння в очікуваннях, незадоволеність потреб в стосунках чоловіка і жінки,

родинні генетичні фобії переживаються в тексті книги достатньо болісно, особливо, жінками і саме тому героїня Ліза перебуває в складній психологічній ситуації. При аналізі проблематики і важливих художніх деталей тексту, які допомагають повніше розкрити образ Лізи, потрібно відзначити, що жіноча суб'єктивність твору виражена крізь призму істерії, агресії, невпевненості, пасивності, бажань суїциду.

Отже, книга Тані Малярчук несе в собі яскраві ознаки постмодерного психологізму, жіночої гендерної самоідентифікації (а точніше – дівочої, підліткової за світоглядом), основними засобами передачі якої є автокомунікативність із акцентування статі суб'єкта оповіді; феноменологічний підхід до споглядання явищ світу; сумніви героїні в адекватності й точності власної самоідентифікації та родинний психоаналітичний контекст героїні. Це репрезентується за допомогою прямої форми психологічного відображення, а саме: у тексті присутні безпосередні описи вражень персонажа від навколишнього світу й подій, які його стосуються; традиційні висновкові позначення того, що відчуває героїня (думає, почуває, хоче); розгорнуті, аналітичні характеристики автором-оповідачем того, що відбувається в душі персонажа: наявні внутрішні монологи персонажів. Через форму інтровертного психологічного зображення подається безпосереднє (пряме) відтворення психічних процесів – як рефлексивних, так і емоційних молодої жінки, яка перебуває на шляху до самопізнання.

Список використаної літератури

1. Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період: навч. посібник. Київ : Академія, 2008. 248 с.
2. Поліщук Я. Реактивність літератури. Київ : Академвидав, 2016. 192с.
3. Голобородько Я.Таня Малярчук – місіонерка візій. *Слово і час*. 2010. №2. С.8.
4. Жила С.О., Лілік О.О. Художній світ сучасної української літератури: навч. посібник. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. 372 с.
5. Заник В. Психотерапія Тані Малярчук. *Західний кур'єр*. 2004. 18 листопада. С. 17.
6. Бриних М. Як Таня Малярчук не з'їла собаки . URL: <http://ukrlit.blog.net.ua/2007/05/15>.
7. Гребенюк Т.В. Специфіка гендерної самоідентифікації героїні в прозі Малярчук. URL: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2009/Filologi-1-2009/029-33.pdf>.
8. Ірванець О. Просто Таня. *Україна*. 2007. №10. С.75.
9. Балдинюк В. Від подолання страхів до подолання смерті. *Дзеркало тижня*. 2007. № 15. С.8.
10. Москалець Костянтин. Сполохи: літературна критика та есеїстика. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. 172 с.
11. Малярчук Т. Ендшпіль Адольфо або Троянда для Лізи. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 160 с.
12. Северин О. Історія її сексуальності (Таня Малярчук. Ендшпіль Адольфо або Троянда для Лізи). *Дзеркало тижня*. 2005. №1. С.15.
13. Фройд З. Психологія підсвідомого. М.: Просвещение, 1990. 540 с.
14. Фромм Е. Душа людини. М.: Республіка, 1992. 463с.
15. Фройд З. Тлумачення сновидінь. М. : Просвещение, 2005. 480 с.
16. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Київ: Академвидав, 2006. 504 с.

References

1. Kharchuk, R. (2008). *Modern Ukrainian prose: postmodern period*. Kyiv: Academy (in Ukr.)
2. Polishchuk, Ya. (2016). *Reactivity of the literature*. Kyiv: Academyvday (in Ukr.)
3. Goloborod'ko, Ya. (2010). Tanya Malyarchuk as a missionary of visions. *Slovo i chas (Word and Time)*, 2, 8 (in Ukr.)
4. Zhyla, S., Lilick, O. (2017). *Artistic world of the modern Ukrainian literature*. Chernihiv: Desna Polygraph (in Ukr.)
5. Zanyck, V. (2004). Tanya Malyarchuk's psychotherapy. *Zakhidnyi Kurier. (Western Courier)*, November 18, 17 (in Ukr.)
6. Brynykh, M. *How Tanya Malyarchuk didn't cut her teeth*. URL: <http://ukrlit.blog.net.ua/2007/05/15> (in Ukr.)
7. Grebeniuk, T. *Specifics of heroine's gender self-identification in prose by Tanya Malyarchuk*. URL: <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2009/Filologi-1-2009/029-33.pdf> (in Ukr.)
8. Irvanets', O. (2007). Just Tanya. *Ukraine*, 10, 75 (in Ukr.)
9. Baldyniuk, V. (2007). From overcoming of Fears to overcoming of Death. *Dzerkalo tyzhnia (Mirror of the Week)*, 15, 8 (in Ukr.)
10. Moskalets', K. (2014). *Alarms: literary criticism and essayism*. L'viv: LA «Pyramid» (in Ukr.)
11. Malyarchuk, T. (2004). *Endspiel Adolfo, or Rose for Lisa*. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV (in Ukr.)
12. Severyn, O. (2005). History of her sexuality. *Dzerkalo tyzhnia (Mirror of the Week)*, 1, 15 (in Ukr.)

13. Freud, S. (1990). *Psychology of Unconscious*. Moscow: Enlightenment (in Russ.)
14. Fromm, E. (1992). *Human Soul*. Moscow: Republic (in Russ.)
15. Freud, S. (2005). *Interpretation of Dreams*. Moscow: Enlightenment (in Russ.)
16. Zborovs'ka, N. (2006). *Code of the Ukrainian literature: Project of psychohistory of the latest Ukrainian literature*. Kyiv: Academvydav (in Ukr.)

VERTYPOROKH Oksana Volodymyrivna,
 Candidate of Philological Sciences, Associate
 Professor at the Department of Ukrainian
 Literature and comparative studies
 Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
 e-mail: vertuporoh@i.ua

**«ENDSPIEL ADOLFO, OR ROSE FOR LISA» BY TANYA MALYARCHUK:
 PSYCHOANALYTIC INTERPRETATION**

Introduction. *Creative figure of Tanya Malyarchuk as the author of five collections of short prose and novels («Up Down», «Biography of the Random Miracle», «Endspiel Adolfo, or Rose for Lisa» «Oblivion») is singled out among the modern cohort of talented artists of the literary word. Her prose can be characterized by all artistic canons such as organic, unity of content and form, integrity, originality, creative freedom, sense of measure and taste, and motive of the female being in the focus. Formation of the personality, all stages of the psychologic conflicts, protest and revolt against traditional norms turns into the psychoanalytic discourse of women's self-awareness in writer's texts. The individual biographic experience becomes a grateful material for psycho-interpretation of the female soul, its ontogenesis, analysis of the unconscious in the text.*

Purpose is to study specifics of the literary reflection of feminine self-awareness and creative psychology in the book «Endspiel Adolfo, or Rose for Lisa» of 2004th in the light of psychoanalytic concepts.

Methods used in the article are hermeneutic, psychoanalytic and structural-semantic ones.

Results. *Analysis of tales by Tanya Malyarchuk allowed us to find out function of the narrative subject in her literary texts relied mainly on the woman. Her self-identification is expressed through the prism of reflection, hysteria, aggression, uncertainty, passivity, desires of suicide. Tanya Malyarchuk's book moves in itself the vivid signs of the postmodern psychology, female gender identity. The main means of its transmission are the auto-communication of accentuating the narrative subject gender, phenomenological approach to contemplation of the world phenomena, heroine's doubts in the adequacy and accuracy of the own self-identification and related psychoanalytic context of the heroine. It's studied that this takes place for the support of the direct form of psychological reflection, namely direct descriptions of the character's impressions of the surrounding world and events concerned it, traditional signs as the heroine's feelings (thinking, wishes, desires), deployed analytical author-narrator's characteristics of what happened in the character's soul (available internal character monologues) are presented in the text. Through the form of introvert psychological image there is a direct reproduction of mental processes – both reflexive and emotional ones of young woman being on the path to self-knowledge.*

Originality. *A research attempt of the comprehensive study of psychosemantic features of the feminine self-awareness reflection in the book «Endspiel Adolfo, or Rose for Lisa» by Tanya Malyarchuk is realized.*

Conclusion. *Tanya Malyarchuk's book has such dominant features as metaphoric, versatile plot, insert episodes, auto-dialogues, vivid imagery, using of dreams as method of autoreflexive artistic thinking. Author's reflection of the writer over feminine existence unfolds through the important psychoanalytic aspect namely self-realization simulates the process of releasing of the female self-being from stereotyped consciousness, from the family distress. Herewith the writer emphasizes sources of hysteria, suicide, causes and rhetoric of neurotic fear, gradual self-awareness. The ideological and thematic aspect of the novels can be considered as the deployment of various problems such as problems of love, betrayal, existential motives, the problem of woman's self-formation etc.*

*Одержано редакцією – 22.03.2018 р.
 Прийнято до публікації – 17.04.2018 р.*